

Din Dersi Kitaplarındaki Hadislerin İncelenmesi[♦]

Hikmetullah ERTAŞ
Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
hiktas@hotmail.com

Öz

Bu makalede; Cumhuriyetten günümüze kadar olan süreçte (1920-2012) Milli Eğitim Bakanlığı'nca; ilkokul 4. sınıftan başlamak üzere lise 12. sınıfa kadar zorunlu ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarında ki hadis materyali incelenmiştir. Ders içeriklerinin yaşanan tarihsel süreçten etkilenip etkilenmediği, etkilendi ise etkilenme biçimi ve yoğunluğu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede ilkokul ortaokul ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (Din Dersi) ders kitaplarındaki hadis materyalinde görülen çeviri kaynaklı problemler, referans kullanımı ve ifade tarzı değişimlerine dair tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca, ders içeriklerindeki değişimlerin izleri sürülerek analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan incelemede ders içeriklerindeki hadis materyalinin seçimi, kaynaklarından alınması, Türkçe çeviri işlemleri, kaynak kullanımı bakımından eksikler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis; Ders Kitaplarındaki Hadisler; Cumhuriyet Dönemi Eğitimi; Din Dersleri; Din Eğitimi.

Investigation of Hadiths in the Books of the Religious Lessons

Abstract

The religious and cultural education from the fourth grade to twelfth grade is compulsory for the students. Focusing at the process of 1920-2012, the using hadiths in the educational books and the curriculum approved by the National Education Ministry were analyzed in terms of the hadith criteria. We did periodic analysis about the hadith's source and its authenticity. It influenced the course of the historical process experienced its contents are not affected, it focused on the impact affected the shape and density. In primary schools, middle and high schools; there are some problems in the materials of religious culture and ethics course because of translation. Additionally, analysis by applying traces the chances in course content and assessments are made. It was concluded that Turkish translation process and terms of use source has some deficiencies.

Keywords: Hadiths; the Hadiths in the Educational Books; Education in the Republic Era; Religious Lessons; Religious Education.

[♦] Bu çalışma, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili* adlı doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır. (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

Giriş

Milli Eğitim Bakanlığınca ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan Din Dersi kitaplarında birçok ayet ve hadis vardır. Talim Terbiye Kurulu Kararları ile Müfredât Programları çerçevesinde oluşturulan ders kitaplarını eğitim politikaları belirgin bir şekilde etkilemektedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında siyasî politik anlayışın, bazı dönemlerde din dersini Müfredâttan çıkardığı¹, Kur'an-ı Kerim'i yasakladığı, ezan-kameti Türkleştirildiği² de bir vakıadır.

Osmanlı dönemi eğitim mirası üzerine kurulu olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1924 Tevhid-i Tedrisât Kanunu çıkarılana kadar Tanzimat, Islâhat ve Meşrutiyet dönemlerinin etkisinde oluşan Osmanlı Devleti, eğitim kurumlarıyla ve eğitim felsefesiyle – fazla değişiklik yapmadan- eğitimine devam etti. Duraklama, gerileme ve parçalanmanın fâilini bulma, ma'kûs tarihin tekrür etmemesi adına geçmişe dâir neredeyse bütün kurumların lağv edilmesi şeklinde kendini gösteren bu yeni anlayış, eğitim alanında lâikliği temeline aldı. Yöneticilerin lâiklikten ne anladığına bağlı olarak devlet ameliyat masasına yatırılarak, din-devlet, din-eğitim, din-vatandaş ilişkisi yeniden inşâ edilmeye çalışıldı. Tevhid-i Tedrisât ile ortaokul ve liselerdeki din derslerine son verilirken, ilkokullarda ise din derslerinin kaldırılması biraz zamana bırakıldı. 1924'teki İkinci Heyeti İlmîye kararlarına göre önce ilk mektep (ilkokul) eğitim süresi beş seneye indirilerek yeni oluşturulan Müfredât çerçevesinde³ 1926 yılına kadar 2. 3. 4. ve 5. sınıflarda hafta da 2'şer saat olmak üzere "Kur'an-ı Kerim ve Din Bilgisi" dersi okutuldu.⁴ 1926'da 3. 4. ve 5. sınıflarda 1'er saat olarak okutulan "Din Bilgisi" dersi, 1927 de 3. 4. 5. sınıflarda seçmeli⁵ hâle getirildi. 1929'da ise programdan tamamen çıkarıldı. 28 Ekim 1930'da 5. sınıf öğrencilerine perşembe günü öğleden sonra yarım saat olmak üzere seçmeli olarak, ancak program dışı okutulmasına müsâde edildi. Şehir okullarında durum böyleyken köy okullarında din dersleri 1939 yılına kadar devam etti. 1939 yılında köy okullarından da din derslerinin kaldırılmasıyla ilkokul, ortaokul ve liseler de din dersi artık yoktu.⁶

Din derslerinin kademeli olarak eğitim kurumlarından çıkarılması Cumhuriyetin lâikleşme sürecinin bir parçası, özellikle de lâiklik anlayışının bir yorumunun neticesiydi. Çünkü bu yoruma göre din öğretimi, lâik sistemde, devlet eliyle yürütülemezdi. 1947'de din öğretimi işi Özel dinî

¹ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), s. 25.

² Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi 1923-1998" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (1998): 546.

³ Yücel, s. 25-26.

⁴ Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), s. 34-199.

⁵ Mustafa Öcal, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, (2008): 399-430.

⁶ Yücel, s. 25; Öcal, s. 7.

Öğretim Dershaneleri'ne devredildi. Ancak, dershanelerden verim alınamadı. Din öğretimi devlet eliyle yürütülemez anlayışı 1948'e kadar devam etti. 1948'e gelindiğinde lâiklik yorumunun değiştiği, din öğretiminin devlet eliyle yürütülmesinin lâikliğe aykırı olmadığı, devletin kontrolü olmaksızın verilen din öğretiminin, toplumu farklılaştırarak önü alınamaz sonuçlara götürebileceği endişesinin oluşmaya başladığı görüldü. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 1947-1948'deki kongrelerinde detaylarıyla tartışıldı. Din derslerinin "Zorunlu mu?"/"Seçmeli mi?" konusunda "Seçmeli" olmasına karar verildi. Ancak, okutulacak dersin kitap içerikleri de çok önemliydi. Okutulacak ders kitapları tamamen devletin kontrolünde; işlenecek konular, anlatım örgüsü, kullanılan ayet ve hadisler, hedef davranışlar titizlikle seçilmeliydi. İlkokulların 4. ve 5. sınıflarında seçmeli olarak okutulacak olan din dersinin ders kitabını yazmak üzere, Diyanet İşleri Başkanı'nun riyâsetinde bir komisyon oluşturuldu. Komisyon marifetiyle yazılan kitap, Milli Eğitim Bakanlığı'nca da incelenerek onaylandıktan sonra okutuldu. 1982'ye gelindiğinde 1956'da ortaokul, 1967'de liselere giren din derslerinin, 1974'e ilkokul, ortaokul ve liselerde zorunlu olarak okutulan ahlâk dersleriyle de birleştirilerek "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" ismiyle okutulduğu görülmektedir. Böylece 1939'da öğretimi kaldırılan ve 1948'de tekrar öğretime dâhil edilen din dersleri, anayasanın gereği olarak okutulan bir ders hâline getirildi. Seçmeli olan din derslerinde, dersi seçenlerin dersi görürken, seçmeyen öğrencileri okulda tutmak, öğretmenin sınıf hâkimiyeti, ders başarısı gibi metodik yaklaşımlar ile dersin mezhepler ve dinler üstü bir anlayışla zorunlu hâle getirilmesinin faydalı olacağı konusunda Milli Güvenlik Konseyi'nin iknâsı sonucunda, ders mecburi oldu. Günümüzde de bu ders, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ismiyle zorunlu bir şekilde devam etmektedir.⁷

Görüldüğü üzere din dersleri günümüze gelene kadar birçok bâdire ile karşılaşmıştır. Ders içeriklerinin yaşanan tarihsel süreçten etkilenip etkilenmediği, etkilendi ise etkilenme biçimi ve yoğunluğu araştırılmaya değer bir konudur. Ders içeriklerinde yer verilen hadis materyalinin seçimi, kaynaklarından aktarılma biçimi, referans kullanımı, din dilinin değişimi (kavram aktarmaları), verilmek istenen Hz. Peygamber profili, rivayetlerin sıhhat durumu gibi hususlar hakkında çalışmalar yapılmalıdır.

İşte bu bağlamda ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (Din Dersi) ders kitaplarındaki hadis materyaline dair analiz ve değerlendirmemiz makale sınırlarını zorlamadan yukarıda bahsi geçen hususlardan; çeviri kaynaklı problemler, referans kullanımı ve ifade tarzı değişimlerine dâirdir.

⁷ Sönmez Kutlu, "Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (2002): 301-322.

A- Çeviri Problemleri

Ders kitaplarında kullanılan rivayetlerin aktarıldığı kaynaklara bakıldığında, rivayetlerin ders kitaplarındaki mevcut halleri ile asılları arasında çeviri esnasında farklıklar olduğu görülmektedir. Yazarın konuyu işleme tarzı, anlatım örgüsü, işlenen temâ, müfredât programı, dersin amaçları ve nihayetinde yazarın ilmi, siyâsî politik duruşu ile gelecek algısı bir taraftan; kitaba alınacak hadis malzemesinin seçimi öbür taraftan, çevirme biçimini etkilemiştir. Aslında çeviri veya diğer bir ifadeyle “Tercüme” başlı başına uzmanlık gerektiren bir iştir.⁸ Kendi konteksi içinde kalmasına rağmen yapılan bir tercüme faaliyetinde bile birçok problemle karşılaşma ihtimali varken, bir hadis metninin yeni bir konteks içinde kullanılması fevkalâde bir hâldir. Bu sebeple hadisleri tercüme ederken, yorumlarken veya bir fikri desteklemek için kullanırken ilim adamına yakışan bir ciddiyet ve vakâr yanında, inanan insanların bu işin uhrevî sorumluluğu endişesini de taşıyarak hareket etmek gerekir. Bir hadisin başka bir dile tercümesi onun bir nevi mânen rivayetidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerindeki maksadı tam olarak yansıtmayan veya yanlış yansıtan bir tercümenin Allah Rasûlü hakkında yalan uydurma mesabesinde olduğu da söylenebilir. Ayrıca hadislerin veya hadis olduğu düşünülen ifadelerin redaksiyonu da çok iyi yapılmalı, kaynağı mutlaka gösterilmelidir. Bir redaksiyon hatası insanları din ve Hz. Peygamber hakkında birtakım yanlış kanaatlere sevk etmesi⁹ mümkündür. Bu sebeple dinin ikinci kaynağı olan hadislerin tercüme edilmesinde ve yorumlanmasında son derece dikkat edilmelidir.¹⁰

⁸ Tercüme, Tercüme yanlışları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. İlyas Karlı, “Arapçadan Türkçeye Tercüme Hataları”, *Nüşa V*, (2005): 69-90.

⁹ Nebi Bozkurt, “Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12, (1993-1994): 211-280.

¹⁰ Tercüme ve yorumlamada dikkat edilmesi gereken kurallar için Bkz. Bozkurt, s. 231-270. “1) Hadislerin tercüme ve yorumunda metin benzerliklerinin, önceden bilinen bir hadisin yaptığı çağrışımların mütercimi yanıltabileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. 2) Hadisi eksik veya muhtasar olarak zikretmek yanlış yorum ve anlamaya sebep olabilir. 3) Hadiste geçen bir kelimenin muhtelif manâlarından yapılan yanlış bir tercih, yanlış bir tercüme ve yoruma götürebilir. 4) Tercüme ve yorumlarda aksi anlam çıkarılmaya veya yanlış anlama müsâit ifadelerden kaçınmak gerekir. 5) Tercüme hadisin edebî yönünü de yansıtmak şeklinde doğru ve özlü olmalıdır. Karşılıklı konuşmalar varsa sözler birbirine karışmayacak şekilde açık verilmelidir. 6) Tercümelerde kelimelerin cümle içindeki konumları, yani cümlenin öğeleri iyi tespit edilmelidir. Çok kolay ibâreler dâhi, cümlenin öğeleri iyi tespit edilmezse yanlış tercümelere sebep olabilir. 7) Çağdaş Kur’an tefsirlerinde olduğu gibi gerektiğinde hadislerin izâh, tercüme ve yorumunda çağın bilim ve teknolojisinin genişlettiği ufuktan yararlanılmalıdır. 8) Hadisin tercüme ve yorumunda onun muhtevâsını aşmaktan, ona metinde olmayan bilgiler ilave etmekten kaçınmak gerekir. 9) Hadis kitaplarında birçok istilâh bulunur. Bu bakımdan hadisleri kullanırken, tercüme ve yorum yaparken bu istilâhları bilmek gerekir. 10) Hadislerin tercümesinde herkes tarafından anlaşılabilir kelimeler kullanılmalıdır. 11) Özellikle halka yönelik cümlede rivayetler içinden maksadı en detaylı anlatan seçilmeli veya farklı rivayetlerle anlam bütünlüğü sağlanmalıdır. 12) Hadisin yorumunda birinci derecede önemli olan Hz.

Bu mülahazalar çerçevesinde ders kitaplarında yer verilen rivayetlere bakıldığında; çevirilerde “Yanlış anlam verme”, “Eksik çeviri” “ Metinde olmayan unsurların metne eklenmesi”, “Aşırı Yorum” şeklinde problemler görülmektedir. Mesela, ders kitaplarında yer verilen;

1- “الدين هو العقل، ومن لا دين له لا عقل له” rivayeti¹¹ “Din akıldır. Dinî olmayanın akli da yoktur.” şeklinde olması gerekirken, “Din akıldır; akli olmayanın dinî de yoktur.”¹² diye metin yanlış çevrilmiştir.

2- “ العلم علمان علم الأبدان وعلم الأديان ” rivayeti¹³ “İlim iki çeşittir. Beden (Tıp) ilmi ve din ilmi” olması gerekirken “İlim ikidir. Evvela doktorluk, ondan sonra din ilmi.”¹⁴ diye çeviri yapılmış Arapça metinde yer alan (و) atfı harfine öncelik anlamı verilerek, tıp ilmi dini ilimlere göre öncelenmeye çalışılmıştır.

3- “فإن ريح الجنة يؤخذ من مسيرة ألف عام، ولا يجد ريحها عاق، ولا قاطع رحم، ولا شئخ زان ولا جار” rivayeti¹⁵ “Allah kıyamet gününde şunlar Cennet’in kokusunu alamazlar diye buyuruyor: Birincisi, yakınlarını arayıp sormayan kişi, ikincisi de kötü komşudur.”¹⁶ diye çevrilmiştir. Hadiste ise Cennet’in

Peygamber’in maksadıdır. Kişinin kendi önyargısı ve anlayışı onun önüne geçmemelidir. 13-) Hadislerin tercüme ve yorumlarında dikkat edilmesi gereken konulardan biri de deyimlerin tam karşılığının bulunmasıdır. 14-) Hadisi tercüme veya yorum yaparken söyleniş sebep ve ortamını (esbab-ı vürudu) tespit gayret edilmelidir, Söyleniş sebebi bilinmeyen bir söz, çok farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olabilir. Tercüme ve yorumlardaki en büyük bozukluklar bundandır.”

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı (Muallim Abdülbaki), *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 5* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012). Eserin ilk baskısı Tefeyyüz Kütüphanesi 1927’dir.

¹² (Rivayet mevzudur. Bkz. Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Saîd b. Muslim el-Ensârî, ed-Dûlâbî, *el-Kümâ ve’l-Esmâ* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2000), c. III, s. 980, hadis no: 1719; Nuri’-d-Din Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân İbni Arrâk, el-Kenânî, *Tenzihü’ş-Şeriâti’l-Merfûa Ani’l-Ahbâri’l-Şeniati’l-Mevzûa* (Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1399), c. I, s. 224, hadis no: 147); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyân b. Kays el-Bağdâdî, Ebî Dünyâ, *Mekârimu’l-Ahlâk* (Kahire: Mektebetu’l- Kur’ân, t.y.), c. I, s. 44, hadis no: 111; Muhammed Nâsiruddîn, Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdîsi’l-Dâife ve’l-Mevzûa ve Eseruha’s-Seyyiu fi’l-Ummu* (Riyad: Dâru’l-Marife, 1992), c. I, s. 53, hadis no: 1.

¹³ Gölpınarlı

¹⁴ Ebû Nu’aym, ders kitaplarından hadis olarak rivayet edilen bu ifadenin, İmam-ı Şafii’ye ait bir söz olduğunu söylemektedir. (Bkz. Ebû Nu’aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsbahânî, *Hileyetu’l-Evliyâ ve Tabakâti’l-Esfiyâ* (Beyrut: 1978) c. IX, s. 142; Şevkânî, ise bunun mevzu bir rivayet olduğunu ifade etmektedir. Mevzu olması konusunda Bkz. Muhammed b. Ali, eş-Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa fi’l-Ehâdîsi’l-Mevdûa* (Beyrut: 1987), c. I, s. 284; Radiyetu’-d-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hasen, es-Sağhânî, *el-Mevzûât (Dimaşk: Dâru’l-Me’-mûn, 1405)*, c. I, s. 38, hadis no: 38; İsmâîl b. Muhammed, Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ ve Müzîlu’l-İlbâs amme’s-tehera mine’l-Ehâdîsi alâ Elsineti’n-Nâs* (Mektebetu’l-Asri, 2000), c. II, s. 80, hadis no: 1765.

¹⁵ Kerim Yavuz, Ünver Günay, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4*, (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1982).

¹⁶ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat* (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1415), c. VI, s. 18; (Rivayet zayıftır: Bkz., Ebû’l-Fadl Zeynu’-d-Din b. Ebî Bekr b. İbrahim, *Trâki Tahrîcu Ehâdîsi’l-İhyâi ‘Ulûmid-Din* (Riyad: Dâru’l-Âsime, 1987), c. I, s. 680, hadis no: 6; Nureddîn Alî b. Ebî Bekr, Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid* (Kahire: Mektebetu’l-Kutsî, 1994) c. V, s. 125, hadis no: 8533.

kokusunu alamayacaklar sayılınca ana babaya asi evlat, akraba ziyaretini kesen kişi, zina eden ihtiyar, komşusuna eziyet eden kişi sıralanmıştır. Ancak, Türkçeye çevrilirken “Birincisi, yakınlarını arayıp sormayan kişi, ikincisi de kötü komşudur.” ifadesiyle, rivayetin bir kısmı göz ardı edilmiş diğer kısımları ise kendi içinde öncelik sırasına konularak ders kitabına aktarılmıştır.

4- “وَعَفُوا تَعَفُ نِسَاؤُكُمْ”¹⁷ rivayeti¹⁸ “بَرُّوا آبَاءَكُمْ تَبَرُّكُمْ أَبْنَاؤُكُمْ، وَعَفُوا تَعَفُ نِسَاؤُكُمْ”¹⁹ iffetli olun ki, kadınlarınız da iffetli olsun” kısmı hazf edilerek “Ananıza, babanıza iyilik yapınız ki siz de çocuklarınızdan iyilik göresiniz.” diye tercüme edilmiştir.

5- “إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ، نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ، كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ، جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ، فَتَنَظَّفُوا - أَرَأَيْتُمْ قَالَ - ”²⁰ rivayeti²¹ çevirisi esnasında rivayetin başında yer alan “إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ، نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ، كَرِيمٌ يُحِبُّ الْكَرَمَ، جَوَادٌ يُحِبُّ الْجُودَ” kısmı ile sonunda bulunan “وَلَا تَسْبَهُوا بِالْيَهُودِ” ifadeleri tercüme edilmemiştir. Sadece “فَتَنَظَّفُوا - أَرَأَيْتُمْ قَالَ - أَفَنَيْتُكُمْ” kısmı “Evlerinizin önünü ve çevresini temiz tutunuz.” diye çevrilmiştir.

6- “لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَسْبُغُ وَجَاهَهُ جَانِحٌ”²² rivayeti²³ tercüme edilirken hadis metnin başında yer alan “لَيْسَ الْمُؤْمِنُ” “mümin değildir” ifadesi yorumlanarak “Komşusu açken tok yatan bizden değildir.” diye çevrilmiştir.

7- “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَإِنَّ فِي زِيَارَتِهَا تَذَكُّرَةً”²⁴ rivayetin baş tarafı hazfedilip yorum eklenerek “Kabirleri ziyaret etmek

¹⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (Kahire:Mektebet u İbn Teymîye, 1994), c. I, s. 299, hadis no: 1002; (Rivayet sahihtir. Bkz. Heysemî, c. VIII, s. 81, hadis no: 13063; Muhammed b. Abdillâh, Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn* (Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), c. IV, s.170, hadis no: 7258.

¹⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri I* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949).

¹⁹ Muhammed b. İsa, Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998), Edeb, 75; (Rivayet hasendir. Bkz. et-Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh Hatîb, *Mişkâtu'l-Mesâbih*, (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1985), c. II, s. 1271, hadis no: 4487.

²⁰ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri I*, Gülten Okutan, Ömer Okutan, *Din Bilgisi 4* (İstanbul: Arif Bolat Kitabevi,1968); Selçuk Eraydın, M.Yaşar Kandemir, *Din Bilgisi II* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969).

²¹ Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred* (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1998) c. I, s. 52, hadis no: 112; (Rivayet sahihtir. Bkz. Hâkim, c. IV, s. 184, hadis no: 7307; Tebrîzî, c. III, s. 1391, hadis no: 4991.

²² Eraydın, Kandemir, *Din Bilgisi I* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969); Süleyman Uludağ, Hayati Hökekleli, Enver Uysal, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 10* (İstanbul: Ülke Yayın Haber, 2000); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 7* (İstanbul: Bedir Alp Matbaacılık, 2009); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5* (y.y. : Saray Matbaacılık, 2010).

²³ Haccâc el-Kuşeyrî, Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsî'l-Arabî, ts.), Cenâiz, 36; Tirmizî, Cenâiz, 60; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (y.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), Cenâiz, 81; (Rivayet sahihtir. Bkz. Elbânî, *Sahîhu'l-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdâtihî* (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1986), c. II, s. 1148, hadis no: 6784.

isteyen ziyaret etsin. Çünkü kabir ziyareti bize ahireti hatırlatır.”²⁴ diye tercüme edilmiştir.

8-“كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ”²⁵ rivayeti “Her sarhoşluk veren şey içki hükmündedir ve her sarhoşluk veren şey haramdır.”²⁶ diye yorumlanmış olup, metninde yer alan “حَرَامٌ” ifadesi “hükmündedir” şeklinde tercüme edilmiştir.

9-“إِنَّ مِنْ أَكْمَلِ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنَهُمْ خُلُقًا وَالْأَطْفَهُمْ بِأَهْلِهِ”²⁷ rivayeti “Müminlerin iman bakımında en mükemmeli, ahlak yönünden en güzel olanlarıdır, en iyileri de aile bireylerine karşı en iyi şekilde davrananlarıdır.”²⁸ diye “الْأَطْفَهُمْ بِأَهْلِهِ” ifadesine bağımsız bir cümle olarak anlam verilmiştir. Ne var ki “الْأَطْفَهُمْ بِأَهْلِهِ” ifadesi “إِنَّ” edatının ismine atıftır. Doğru tercüme, “Müminlerin iman bakımında en mükemmeli, ahlâkı en güzel olan ve ailesine en zarif davranandır.” şeklinde olmalıdır.

Günümüze kadar okutulan din dersleri kitaplarından ulaşa bildiğimiz 75 adet eseri incelediğimizde yukarıda bazı örnekleri verilmiş olan 129 rivayetin tercümesinde problem olduğu kanaatine varılmıştır.

Rivayetlerin ders kitaplarına aktarılmasındaki aşamada yapılan şu hazifler dikkatleri celp etmektedir. “Namazı olmayanın dinî de yoktur”²⁹, “İffetli olun ki, kadınlarınız da iffetli olsun”³⁰, “Günahlardan sakınmak gibi verâ yoktur”³¹, “Vakti girince güzelce abdest alıp, huşu içinde rükûsunu tam yaparak namazını kılan kişinin geçmiş küçük günahlarının affedilmesini, büyük günah işlememesine bağlayan rivayet”³², “İffetli davranma”³³, “Cami yaptırma”³⁴ ve “Allah yolunda cihad etme”³⁵ ifadelerinin eksik çevrildiği görülmektedir. Bu haziflerin yapıldığı rivayetler, kişinin yapması gereken uygulamaya dair davranışsal emirleri ihtiva etmektedir. Namaz kılmayı, zinâdan uzak durmayı, büyük günâhlardan kaçınmayı, cami yaptırmayı ve Allah yolunda cihadı ifade eden bölümlerin hazfi bu bağlamda mânidardır.

Yukarıda değindiğimiz, tercümelerdeki bu tasarruflar, bazen tercüme esnasında hadis metninde yer alan ifadelerin göz ardı edilerek tercüme

²⁴ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5* (y.y.: Saray Matbaacılık, 2010).

²⁵ Muhammed b. İsmail b. İbrahim Ebû Abdillâh, Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (y.y.: Dâru Tûkî'n-Necât, 1422), Tahâret, 75; Müslim, Eşribe, 7; Tirmizî, Eşribe, 2.

²⁶ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 7* (İstanbul: Bedir Alp Matbaacılık, 2009)

²⁷ Tirmizî, İman, 6; Radâ 11; (Rivayet sahihtir. Bkz. Hâkim, c. I, s.119, hadis no: 173).

²⁸ İbrahim Olgun, *Din Dersleri I*, (Ankara: Güven Matbaası, 1962), s. 60.

²⁹ Abdullah, Öztaş (Hallacoğlu), *Din Dersleri II* (Bolvadin: Ünlü Kitabevi, ts.); Abdullah Sevinç, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4* (Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1992).

³⁰ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri I* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949).

³¹ Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri II* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949).

³² Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6* (Ankara: Saray Matbaacılık, 2010).

³³ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 7* (İstanbul: Bedir Alp Matbaacılık, 2009).

³⁴ Neda Armaner, *Din Bilgisi I-II* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1973); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 3* (y.y.: Altın Kitaplar Matbaası, 1993).

³⁵ Ahmet Okutan, *Din Dersleri Orta 1* (İstanbul: Türkiye Ticaret Postası Matbaası, 1962); Ahmet Gürtaş, Mustafa Uzun Postalıcı, *Din Bilgisi I-II* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1968).

dâhil edilmemesi, bazen metinde olmayan eklemeler ile metnin bir bölümü veya çoğunluğunun yanlış çevirisi ve mânâyâ uygun olan/uygun olmayan yorumlamalar şeklinde olmuştur. Ders kitaplarında yer alan hadislerin, geçmiş yıllardan beri birçoğunun tekrarlandığı göz önüne alındığında, rivayetlerin önceki kitaplardan mevcut şekliyle, inceleme, araştırma yapılmaksızın alındığı görülmektedir. Ders kitapları kaleme alındığında, müfredât programının amaçlarına bağlı olarak önce başlıklar açılmış sonra müfredât bazlı olmak üzere dönemin siyâsi, politik kaygıları çerçevesinde hadis seçimi yapılmıştır³⁶. Rivayetlerin ders kitaplarına aktarılması

³⁶ Gölpinarlı'ya ait 3. sınıflar için hazırlanan kitabın "İman" başlıklı bölümünde "Allah'a Peygamber'e inanmaya 'iman' deriz. İman sahibi olanların güzel huylu ve milletine, vatanına, bütün insanlara hayırlı olmaları, Peygamber'in söylediği şeyleri yapmaları lazımdır. Çünkü İslam dinî, millet, vatan sevgisi ve ahlâk güzelliği üzerine kurulmuştur. Peygamberimize bir gün "Din nedir?" diye üç kere sormuşlar da, Peygamber, üç soruya da "Ahlak güzelliğidir" demiştir. Bizim bir de milli imanımız vardır. İşte bu milli iman bizi yaşatacak, ilerletecek imandır. Bu gün Türkiye Cumhuriyetine tabi olanların hepsini bu iman birleştiriyor. Biz bu milli imanı büyük Cumhurreisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin ve onun vatansever arkadaşlarının gayretiyle, Cumhuriyet sayesinde kazandık. Şimdi hepimiz neşe içerisindeyiz. Kalbimiz kuvvetli. Bize bu imanı veren Cumhuriyete dört el ile sarılacağız, onu yaşatacağız, biz Cumhuriyet çocuklarının en büyük milli vazifesi budur. Yaşasın Cumhuriyet ve Gazi Cumhurreisimiz!" ifadeleri yer almaktadır. Aynı yazara ait 5. sınıf ders kitabında "İslam dininde Akıl Her Şeyden Üstündür" konusu şöyle işlenmiştir: "İslam dinî akli her şeyden üstün tutmuştur. Hatta peygamberimiz, "Din akıldır; akli olmayanın dinî de yoktur" demiştir. Şu hâlde Müslümanlıkta akla uygun olmayan hiçbir şey yoktur. Altın kanatlı, bin bir dilli meleklerin Müslümanlıkta yeri yoktur. Müslümanlıkta Peygamber senin benim gibi bir insandan başka bir şey değildir... Öyle kat kat altınlı, mücevherli saraylar yoktur. Bize fennin dediği her şey doğrudur. Fenne, akla uygun olmayan şeyler dinde yeri olmayan yalanlardır."

Aynı konunun devamında seçilen örnek de manidardır. "Bir adam, âlemleri yaratan kudrete, yani Allah'a ve onun peygamberine fikren inanıverdi mi, hemen Müslüman olmuş sayılır. Ondan ötesi kolaydır. Mesela böyle bir adam namaz kılmasa, oruç tutmasa, "Müslümanlıkta namaz oruç yoktur" demedikçe dinden çıkmaz. Görüyorsunuz ya, akla ne uygun bir yol!.." denilerek, bir taraftan dinî akla verdiği önem işlenirken, bir taraftan da dinî sadece vicdandan ibaret olduğu, dine dair uygulamalar ise amelî/fıkhi hükümleri bakımından yapılıp yapılmamasının önemsenmediği görülmektedir. "Din akıldır; akli olmayanın dinî de yoktur" rivayetine atıfta bulunularak açılan "Müslümanlıkta Saçma Şeylere İnanç Yoktur" başlığı altında ise "Size benim sözüm diye bir laf söylendi mi bakın, eğer Kur'an'a ve aklınıza uygunsa kabul edin; değilse, o laf benim sözüm olamaz." rivayeti de delil gösterilerek, ip bağlamak, mum yakmak, türbeden medet ummak gibi bidat ve hurafeler sayılarak bunların dinle bir ilişkisinin olmadığını, ancak evvelce kendilerine din âlimi süsünü veren, halkı kandırarak yorulmadan yemek içmek isteyen birtakım adamların bunları, dindendir diye anlattıklarına atıfta bulunularak, akla uymayan hiçbir şeyin dinde olamayacağı ifade edilmiştir. Aynı rivayetin 1957, 1968 ortaokul, 1957, 1968 yıllarında basılan lise ders kitaplarında kullanıldığı görülmektedir.

Gölpinarlıya ait kitapta; "Cumhuriyet Devrinde Müslümanlık" konusu da şu şekilde işlenmiştir: "Çocuklar, size ne mesutsunuz ki, Cumhuriyet devrinde yaşıyorsunuz, kafanızda medreselerin köşelerindeki örümcekler yaşamıyor. İlim, fen öğrenerek gündün güne zihniniz açılıyor, düşünceleriniz ilerliyor. Çok teşekkür edin ki, Cumhuriyet, hep bu saçma şeyleri kökünden kazıdı. Medeniyet ışığı bu buzdan yapılmış korkulukları eritti. Ne türbe kaldı, ne tekke. Peygamberde zamanında bu adamlarla böyle uğraşmıştı. "Fal yoktur, gelecekte haber vermeye kalkan, adamın niyetine bakmaya yeltenen adamlar,

aşamasında, kişinin salt kendisiyle ilintili olmayan, kendi iç dünyasına dönük ahlâkî özelliklerin ötesinde davranışsal (amelî-fikhî) talepleri ifade eden rivayetler üzerinde, yukarıda işaret edildiği üzere bazı tasarruflarda bulunulmuştur.

Kanaatimizce yukarıda ele alınan rivayetlerin ders kitaplarında yer alış durumları, hadisin bir bölümünün rivayeti, özet olarak verilmesini ifade edilen ihtisâr³⁷ /taktî'ü'l-hadîs³⁸ ile mâna ile rivayet gibi hadis terminolojisi kavramlarıyla izâh edilemez. Rivayetlerde yapılan bu tasarruflar bazen dinî ilimlere olan vukûfiyet eksikliği, bazen incelemeksizin mevcut bilgilerin olduğu gibi kullanılmasına bağlı olsa da, bazen de bilinçli kullanımlardır.

B- Rivayetlerin Türkçe Çevirilerinde Görülen İfade Tarzı Değişimleri

Özel isim ve kavramlar tercümelerde olduğu gibi verilir. Dinin inşâ edildiği esasları başka bir dile aktarırken değiştirmek, son derece yanlıştır. Mütercim bu hususlara özen göstermeli, işini son derece önemsemelidir. Aksi halde

üfürükçüler ve bunlara inanlar Müslüman değildir." diye kaç kere söylemiş, tamamıyla köklerini kazınmıştır. Hasta olunca doktorlara gidin, kendinizi tedavi ettirin. Her hastalığın muhakkak bir ilacı vardır" derdi. Hatta "İlim ikidir. Evvela doktorluk, ondan sonra din ilmi!" diye hekimliği din ilminden daha üstün tutmuştu... O, "İlim ve hikmet, Müslümanın malıdır; nerede bulursanız alın!" sözleriyle medeniyeti kabul etmemizi, medenî elbise giymemizi, onların ilimlerini öğrenmemizi emrediyor. Bütün bu sözlerden sonra artık anlamamız lazım ki medenî dünyanın içinde bulunan Türklere medenîdir. Medenî Türk memleketlerinde yer yer büyüklerimizin heykelleri yükselecek, heykeltıraşlık ve ressamlık ilerleyecek, fabrikalar açılacak... Ölen kara kuvvet bir daha dirilmeyecektir. Doğru din de işte budur." (Gölpınarlı, s. 88-89.)

Aynı zamanda Cumhuriyet döneminde, İslâm'ın zekât, fitre, kurban ve sadaka gibi ihtiyaç sahiplerine yönelik uygulamaları, yeni kurulan Cumhuriyetin sosyal kurumlarına dönük finansal kaynaklar olarak değerlendirmiştir. Meselâ şu ifadeye bir bakalım. "Kurban bayramında zengin olanlar kurban keserler, komşularına, fakirlere dağıtırlar. Fakat bizim seneden seneye fukaraya vereceğimiz bir parça etten ne olacak? Şeker bayramında da fakirlere sadaka verilir. Bu yirmi otuz kuruşu alan fakir, bir sene bununla geçinemez ya. Onun için şeker bayramındaki sadakaları, memlekette böyle hayır işleriyle uğraşan cemiyetlere, Hilâli Ahmer'e, Himâye'i-Etfal'e, Darülaceze'ye, vatanımızı düşmanlardan koruyan uçakları alan ve en hayırlı bir cemiyet olan Tayyâre Cemiyeti'ne vermeliyiz. Kurban paralarını bu cemiyetlerden birine verirsek Allah daha çok razı olur." (Gölpınarlı, s. 21-22.)

Müfredat programlarında da ideolojik izler belirgindir. 1924 yılı din dersi müfredat programında "Dünya işlerini, milletin idaresi için konulan kanunlar tayin eder. Beşeri muameleler, bu kanunlara tabidir. Bu muamelelerin dinle alakası yoktur. Beşeri işlerde akıl ile ilim hâkimdir. Derslerde mucizelerden ve menkıbelerden bahsolunmayacaktır." (Gölpınarlı, s. 13) denilerek yeni nesil âdeti pozitifist bir anlayışla yetiştirilmek istenmiştir.

³⁷ İhtisâr; bir hadisi ihtiva ettiği mânaları daha az kelimelerle ifade edecek şekilde kısaltmak, özetlemektir. Bkz. Abdullah Aydınlı, "İhtisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), c. XXI, s. 572.

³⁸ Taktî'ü'l-hadîs; birkaç konuyu içeren bir hadisin sadece ihtiyaç duyulan kısmını almayı veya bir kısmını bir yerde, diğer kısmını aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade eder. Bkz. Mehmet Efendioğlu, "Taktî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), c. XXXIX, s. 483.

yapılan iş, önce kavramlara, sonra kavramların ait olduğu alana zarar verir. Bu minval üzere ders kitaplarındaki hadis materyaline baktığımızda yeterince hassas davranılmadığı görülmektedir.

Meselâ, 1948-1970 yılları arasında okutulan bazı kitaplarda “Allah” ve “Rab” lafızları “Tanrı” şeklinde çevrilmiştir. “سلوا الله المعافاة”, “Allah’tan Sağlık dileyin” ifadesi “Tanrıdan afiyet isteyiniz”³⁹, “من تواضع رفعه الله”, “Alçak gönüllü davrananı Allah yüceltir” yerine “Müslüman kardeşine karşı alçak gönüllü olanı tanrı yükseltir”⁴⁰ “وَلَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ” “Kim bir kusurlu malı onun kusurunu açıklamadan satarsa Tanrı’nın daimi öfkesi içinde kalır. Melekler de durmadan ona lanet eder.”⁴¹ gibi daha bir çok hadiste geçen “Allah” ve “Rab” lafızları “Tanrı” diye ifade edilmiştir.⁴²

Yine hadis metinlerinde yer alan “İlim” kelimesi “Bilgi/Bilim” “Alim” ise “Bilim Adamı” şeklinde kullanılmıştır. “طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ”, “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır” rivayeti, “Bilgi öğrenmek her Müslümana farzdır”⁴³, “الْعِلْمُ وَالْمَالُ يَسْتُرَانِ كُلَّ عَيْبٍ”, “Bilgi ile mal bütün ayıpları örter”⁴⁴, “أَنَّ مَثَلَ الْعُلَمَاءِ فِي الْأَرْضِ كَمَثَلِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ”, “Âlimlerin dünyadaki durumu gökyüzündeki yıldızlar gibidir.” rivayetindeki “الْعُلَمَاءُ” ifadesi “Bilginler”, “مداد العلماء بدم الشهداء” da geçen “العلماء” “Bilginler”⁴⁵ diye kitaplarda yer almaktadır.⁴⁶

İslâm dinin temel esası, Tevhid inancındaki yegâne kavramı ve özel isim olan “Allah” kelimesinin 1970’li yıllara kadar “Tanrı” diye ifade edilmesi, 1932 yılında uygulamaya başlanan, Tekbir, Ezan ve Kâmetin Türkçeleştirilmesinin sonucu olması muhtemeldir. Tekbir, Ezan ve Kâmeti Arapça olarak okuyanların Türk Ceza Kanununun 526. Maddesi hükümlerine göre 3 aya kadar hapis ve 10 liradan 200 liraya kadar para cezası ile cezalandırılmaları hükmünün insanların zihin dünyalarında ne kadar yer edindiğinin göstergesidir. Hâlbuki bu yasağı ifade eden Türk Ceza Kanununun 526. Maddesi 14 Haziran 1950 yılında kaldırılmış, Tekbir, Ezân ve Kâmet Arapça okunmaya başlanmıştı.⁴⁷

³⁹ Aksan Rona, *Din Dersleri 4* (İstanbul: Asır Matbaası, 1967), s. 47.

⁴⁰ Rona, s. 59.

⁴¹ Olgun, *Din Dersleri 2* (Ankara: Ankara Yayınları, 1962), s. 61.

⁴² Buna benzer kullanımlar için bkz. Olgun, s. 58; Eraydın, Kandemir, s. 10; Halit Aksan, Saffet Rona, *Orta Okullarda Din Dersleri I* (İstanbul: Ercan Matbaası, 1960), s. 46, 50; Olgun, *Din Dersleri I*, s. 9-55; Armaner, s. 117.

⁴³ Mehmet Hocaoğlu, *Çocuklarımıza Din Dersleri 4* (İstanbul: İnkılap Aka Kitabevi, 1980), s. 41.

⁴⁴ Hocaoğlu, s. 42.

⁴⁵ Olgun, s. 55.

⁴⁶ Benzer kullanımlar için Bkz. İbrahim Beğen, *Türk Gencinin Din Dersleri 1* (İstanbul, Çağaloğlu Yayın Evi, ts.) s. 47; Abdullah Öztaş (Hallacoğlu), *Din Dersleri (orta 1)*, (Konya: Ülkü Basımevi, 1965), s. 73; Armaner, s. 199; Olgun, s. 17

⁴⁷ Gündüz, s. 546.

“Allah”, “Rab”, “İlah”, “İlim”, “Âlim” gibi lafızların “Tanrı”, “Bilim”, “Bilim Adamı” diye Türkçeleştirilme faaliyeti sadece bir yasağın olumsuz sonuçları olarak değil, belki yasağın içselleştirilmesi veya dönemin din bilginlerinin, dine dair kavramların içlerinin boşaltılması karşısındaki duyarlılıklarını ya da direnç eşiklerini de ifade etmektedir.

C- Ders Kitaplarındaki Hadis Materyaline Dâir Referans Kullanımı

Bilginin kaynağını gösterme, verilmek istenen mesajın muhatabın zihninde yer edinmesine katkı sağladığı gibi, bilgi aktaranın da ilim derecesini de göstermektedir. Özellikle “sened” geleneği ile günümüze tevarüs eden hadis söz konusu olunca, hadisin kaynağından alınarak ona ait terminoloji (bâb / hadis no gibi) ile aktarılması gerekir. Hadis materyalinin bulunduğu hadis kaynaklarına atıf ve kaynak gösterme açısından ders kitaplarına bakıldığında, 1948 yılına kadar okutulan kitaplarda bulunan rivayetlere ait kaynak atıflarına rastlanılmamaktadır. 1948-1982 yılları arasında ise rivayetlerin tamamına olmasa da bir kısmına ait kaynaklar sadece isim olarak verilmiştir⁴⁸. Bâb ve hadis numaraları genelde mevcut değildir. Rivayetler Kütüb-i Sitte, Taberâni gibi kaynakların yanısıra el-Camiu’s-Sağir, Tâc, Keşfu’l-Hafâ gibi tâli kaynaklar ve A. Himmet Berkî gibi isimlere ait eserlerden alınmış, atıflar bunlara yapılmıştır.

1982 den itibaren ise bütün rivayetlerin alındığı eserlere atıflar mevcuttur. Ancak bu eserlerin bir kısmı hadis kaynakları iken bir kısmı da hadis alanında yapılmış çalışmalardır. Özellikle Hz. Peygamber’in otobiyografisi, şemâil ve siyer gibi alanlara dair rivayetlerin kaynakları gösterilmemiştir. Şemâil, Siyer, Tarih ve Tabakât eserleri yerine günümüzde yazılan Hz. Peygamber’in hayatına dair; İbrahim Sarıçam’ın Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları⁴⁹, Ahmet Çelebi’nin İslam’da Eğitim Öğretim Tarihi,⁵⁰ Sadık Eraslan-Ekrem Keleş ikilisinin En Güzel Örnek Hz. Peygamber⁵¹, Muhammed Hamidullah’ın İslam Peygamberi⁵², İrfan Yücel’in Peygamberimizin Hayatı⁵³, Salih Suruç’un Peygamberimizin Hayatı⁵⁴, İsmail Karagöz’ün Engelliler⁵⁵, Abdullah Özbek’in Bir Eğitimci Olarak Hz.

⁴⁸ Bkz. Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri II* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949)’de *Keşfu’l-Hafâ* ile İbn Mâce’ya atıflar vardır. Armaner, *Din Bilgisi I-II*,’de ise Buhârî ve Beyhâkî’ye, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6* (Orhan Karmuş, Abdülkadir Şener, (İstanbul: Devlet Kitapları, 1982)’de ise Buhârî ve A. Himmet Berkî’ye göndermeler mevcuttur.

⁴⁹ Kenan Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12* (Ankara: Özgün Matbaacılık, 2011), s. 107.

⁵⁰ Mehmet Aydın, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 3* (Ankara: Devlet Kitapları, 2004), s. 34.

⁵¹ Yavuz Kızılkaya, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 11* (İstanbul: Enderun Matbaacılık, 2011), s. 55.

⁵² Adem Tuncer, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 10* (Ankara: Kozan Yayın Dağıtım, 2011), s.79-81.

⁵³ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 9* (Ankara: Devlet Kitapları, 2012), s. 43, 45, 49.

⁵⁴ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4* (Ankara: Başak Matbaacılık, 2012), s. 60, 62, 63.

⁵⁵ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5* (y.y.: Saray Matbaacılık, 2010), s. 72.

Muhammed⁵⁶, Şaban Döğen'in Resul-i Ekrem'deki Eşsiz Ahlâk⁵⁷, İbrahim Canan'ın Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye⁵⁸ gibi Türkçe eserlere atıflar yapılarak rivayetler bu çalışmalardan alınmıştır.

2000 yılından itibaren, azda olsa siyer kitaplarının kaynak olarak verilmeye başlandığı görülmektedir. ⁵⁹ Rivayet kaynaklarına atıf bağlamında Kütüb-i Sitte ile birlikte et-Tecrîd-i Sarîh,⁶⁰ Riyâzüs'-Sâlihîn⁶¹ gibi Kütüb-i Sitte bazlı çalışmalar beraber verilmiştir.

Neda Armaner tarafından liseler için hazırlanan ve 1957 yılında okutulan Din Bilgisi kitabının bir bölümü dışında, rivayetleri nakleden sahabeden bahsedilmemiştir. Armaner ise kitabında kullandığı rivayetlerin bazısını sahabe ravisıyla birlikte vermiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, 1948'den sonra bazı rivayetlerin bab, hadis numarası, cilt, sayfa gibi açıklayıcı bilgiler belirtilmeden kitaplarda yer almasıyla, rivayet kaynağını verme bilincinin oluşmaya başladığı, 1948'den önce böyle bir bilincin olmadığı, 1982'de bütün rivayetlerin bab, hadis numarası, cilt, sayfa numarası gibi detaylı bilgiler verilmesiyle de bu bilincin gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak 1982'den sonra her ne kadar bütün rivayetlerin alındığı yerleri mutlaka gösterme gibi bir gayret olsa da bunu tüm rivayetlerin hadis kaynaklarını göstermiş olma diye ifade etmek mümkün değildir. Çünkü atıfta bulunan yerler bazen hadis kaynakları bazen de günümüzde yazılmış eserlerdir. Bu sebeple ders kitapları oluşturulurken

- ⁵⁶ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 8*, (İstanbul: Devlet Kitapları, 2010), s. 67.
- ⁵⁷ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 8*, (İstanbul: Devlet Kitapları, 2010), s. 70.
- ⁵⁸ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4*, (Ankara: Başak Matbaacılık, 2005), s. 47; Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 7* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2010), s. 74; Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 8* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2010), s. 80.
- ⁵⁹ Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6* (Ankara: Saray Matbaacılık, 2010); Kenan Demirtaş, Murat Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 7* (Ankara: İlke Basım Yayınları, 2011) ile Yavuz Kızılkaya, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 11* (İstanbul: Enderun Matbaacılık, 2011) kitaplarında İbni Hişâm'ın, *es-Siretu'n-Nebevîyye* eserine atıflar yapılmıştır. Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 8* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2010)'de ise, İbn Asâkir'in, *Târihu Medîneti Dimaşk* eseri, İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-Kubrâ'sı* ile Afzalur'Rahman'ın *Siret Ansiklopedisi* referans olarak kullanılmıştır.
- ⁶⁰ Bkz. Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4* (Ankara: Başak Matbaacılık, 2005); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5*, (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 2003); Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12* (Ankara: Özgün Matbaacılık, 2011); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12* (Ankara: Saray Matbaacılık, 2011).
- ⁶¹ Bkz. Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4* (Ankara: Başak Matbaacılık, 2005); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 2003); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5* (y.y.: Saray Matbaacılık, 2010); Mehmet Şahinbaş, Adil Kabakçı, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6* (İstanbul: Tutku Yayınları, 2005; Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6*, (Ankara: Saray Matbaacılık, 2011; Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 8* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2005); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 9* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2006); Demirtaş, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12* (Ankara: Özgün Matbaacılık, 2011); Komisyon, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12* (Ankara: Saray Matbaacılık, 2011)

kullanılan hadis kaynağını bab, hadis no, cilt, sayfa numarası ve benzeri bilgilerle gösterme zihniyetinin tamamen oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde şunları söylemek mümkündür:

- 1- Ders kitaplarında yer verilen hadis materyalinde, Arapça asılları ile Türkçe tercüme arasında verilmek istenen mesajı zedeleyen / değiştiren hazifler ile aşırı yorumlamalar mevcuttur.
- 2- Dini terminolojiye ait bazı kavramlarda Türkçeleştirme (1970 yılına kadar) gayreti görülmektedir.
- 3- Ders kitaplarında yer verilen hadis materyalinin kaynağını gösterme bilinci henüz tam olarak oluşmamıştır.

Kaynakça

- Adem, Tuncer, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 10*, Ankara: Kozan Yayın Dağıtım, 2011.
- Akın, Abdullah, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Aksan, Halit ve Saffet Rona, *Orta Okullarda Din Dersleri I*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960.
- Armaner, Neda *Din Bilgisi I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1973.
- Aydın, Mehmet, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 3*, Ankara: Devlet Kitapları, 2004.
- Aydınlı, Abdullah, "İhtisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c. XXI, s. 572.
- Beğen, İbrahim, *Türk Gencinin Din Dersleri 1*, İstanbul, Çağaloğlu Yayın Evi, ts.
- Bozkurt, Nebi, "Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12, (1993-1994): 211-280.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim Ebû Abdillâh, *el-Câmiu's-Sahîh*, y.y.: Dâru Tûki'n-Necât, 1422.
- Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1998.
- Demirtaş, Kenan *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 12*, Ankara: Özgün Matbaacılık, 2011.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Saîd b. Muslim el-Ensârî, *el-Kinâ ve'l-Esmâ* Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2000.
- Ebî Dünyâ, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyân b. Kays el-Bağdâdî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, Kahire: Mektebetu'l-Kur'ân, t.y.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, y.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsbahânî, *Hileyetu'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Esfiyâ*, Beyrut: 1978.
- Efendioğlu, Mehmet, "Taktî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c. XXXIX, s. 483.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa ve Eseruha's-Seyyiu fi'l-Umme*, Riyad: Dâru'l-Marife, 1992.
- Elbânî, *-Sahîhu'l-Câmiu's-Sağir ve Ziyâdâtihî*, Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1986.
- Eraydın, Kandemir, *Din Bilgisi I*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.

- Eraydın, Selçuk ve M.Yaşar Kandemir, *Din Bilgisi II*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 5*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012
- Gündüz, Turgay, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi 1923-1998" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7*, (1998): 546.
- Gürtaş, Ahmet ve Mustafa Uzun Postalıcı, *Din Bilgisi I-II*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1968.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Heysemî, Nureddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Kahire: Mektebetü'l-Kutsî, 1994.
- Hocaoğlu, Mehmet, *Çocuklarımıza Din Dersleri 4*, İstanbul: İnkılap Aka Kitabevi, 1980.
- 'İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynu'd-Din b. Ebî Bekr b. İbrahim, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâi 'Ulûmid-Din*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987.
- Karmış, Orhan ve Abdülkadir Şener, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6*, İstanbul: Devlet Kitapları, 1982.
- Karlı, İlyas, "Arapçadan Türkçeye Tercüme Hataları", *Nüşa V*, 2005, 69-90.
- Kenânî, Nuri'd-Din Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân İbni Arrâk, *Tenzihu's-Şeriâti'l-Merfûa Ani'l-Ahbâri'l-Şeniâti'l-Mevzûâ*, Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1399.
- Kızılkaya, Yavuz, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 11*, İstanbul: Enderun Matbaacılık, 2011.
- Kutlu, Sönmez, "Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43*, 2002, 301-322.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri I*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Din Dersleri I-II*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- Müslim, Haccâc el-Kuşeyrî, , *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Okutan, Ahmet, *Din Dersleri Orta 1*, İstanbul: Türkiye Ticaret Postası Matbaası, 1962.

- Okutan, Gülten ve Ömer Okutan, *Din Bilgisi 4*, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1968.
- Olgun, *Din Dersleri I*, Ankara: Güven Matbaası, 1962.
- Olgun, İbrahim, *Din Dersleri 2*, Ankara: Ankara Yayınları, 1962.
- Öcal, Mustafa, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12, 2008, 399-430.
- Öztaş (Hallacoğlu), Abdullah, *Din Dersleri I*, Konya: Ülkü Basımevi, 1965.
- Öztaş (Hallacoğlu), Abdullah, *Din Dersleri II*, Bolvadin: Ünlü Kitabevi, ts.
- Rona, Aksan, *Din Dersleri 4*, İstanbul: Asır Matbaası, 1967.
- Sağânî, Radiyetu'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hasen, *el-Mevzûât*, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1405.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu'l-Asri, 2000.
- Sevinç, Abdullah, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4*, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1992.
- Şahinbaş, Mehmet ve Adil Kabakçı, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 6*, İstanbul: Tutku Yayınları, 2005.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Beyrut: 1987.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b.Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Kahire: Mektebet u İbn Teymîye, 1994.
- Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uludağ, Süleyman ve Hayati Hökelekli, Enver Uysal, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 10*, İstanbul: Ülke Yayın Haber, 2000.
- Yavuz, Kerim ve Ünver Günay, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1982..
- Yücel, Hasan Ali, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

